«Всесвіт 25» Джона Калхуна та сучасне суспільство: між метафорою і реальністю

Віктор БЕДЬ, доктор богословських наук, доктор юридичних наук, професор, академік,
науково-дослідний інститут стратегічних та політично-правових досліджень Карпатського університету імені Августина Волошина.

Соціально-психологічне есе-аналіз.

м. Ужгород, 31 липня 2025 р.

Вступ

Чи може оточення з необмеженим доступом до ресурсів сприяти занепаду спільноти? Чи гарантує матеріальний комфорт щастя та виживання? Щоб відповісти на ці запитання, американський етолог Джон Калхун здійснив експеримент «Universe 25» («Всесвіт 25»). Він помістив групу мишей у максимально комфортні умови: забезпечив безперервний доступ до їжі й води, відсутність хижаків і хвороб, контрольований мікроклімат та 256 окремих «квартир» для гніздування [1]. Єдиним обмеженням залишався фізичний простір, але навіть за цих умов популяція спочатку стрімко зросла, а згодом у тварин виникли поведінкові відхилення, що призвели до вимирання всієї колонії [2].

Експеримент: від утопії до колапсу

У липні 1968 року Джон Калхун у лабораторії Національного інституту психічного здоров'я США розпочав дослід, відомий як «Всесвіт 25». Для цього він розмістив у спеціально побудованому вольєрі чотири пари мишей, забезпечивши їм необмежений доступ до їжі та води й захистивши від зовнішніх загроз [1]. На початковому етапі популяція швидко збільшувалася: перший приплід з'явився приблизно через 3,5 місяці, а чисельність подвоювалася приблизно кожні 55 днів [2]. Після досягнення чисельності понад дві тисячі особин модель поведінки гризунів кардинально змінилася. Домінантні самці, виснажені безперервними сутичками, перестали охороняти свої території; менш агресивні, так звані «beautiful ones», ізолювалися й переважно займалися грумінгом [2]. Під тиском агресії самки виганяли, а іноді й убивали своїх дитинчат, або ховалися й припиняли розмножуватися [2]. У результаті рівень народжуваності впав до нуля, і до 1972–1973 років колонія повністю вимерла [2]. Цей процес Калхун охарактеризував терміном «поведінковий занепад» (behavioral sink) [4].

Чи є паралелі з людством?

Людина — істота не лише біологічна, а й духовно-соціальна, тож її поведінку визначають не лише інстинкти, а й цінності, культура, духовність та система соціальних і правових норм. Тому безпосереднє перенесення висновків експерименту Джона Калхуна «Всесвіт 25» на людські спільноти є некоректним, хоча його результати заслуговують на серйозний аналіз і виважене врахування у соціальних прогнозах. Реакція людей на перенаселення й стрес істотно залежить від історико-культурного, національного, духовного й соціального контексту, від ролей,

які вони займають у спільноті, а також від рівня особистої автономії, сімейної та соціальної підтримки [1].

У високоорганізованих мегаполісах висока щільність населення компенсується розвиненою інфраструктурою, культурою взаємної поваги, рівнем духовності й моралі, а також ефективною роботою державних та громадянських інститутів, що підтримують верховенство права і запобігають соціальному хаосу. Водночас експеримент Калхуна слугує метафорою, яка спонукає замислитися над наслідками надмірної концентрації на матеріальному комфорті. Коли сенс життя та власні цінності зводяться до споживацтва, суспільство може втратити здатність до етичної взаємодії. Це проявляється у послабленні родинних зв'язків, інфантилізації дорослих, скороченні соціалізації, зниженні народжуваності, а також у зростанні апатії й агресії — явища, що нагадують поведінку «beautiful ones» [2].

Поширення інтернет-технологій та штучного інтелекту частково поглиблює ці тенденції, сприяючи віртуальній ізоляції та заміні живого спілкування цифровим. Тож «Всесвіт 25» варто розглядати не як прогноз майбутнього людства, а як попередження: відсутність духовних, культурних, моральних і правових орієнтирів у поєднанні з безконтрольним доступом до матеріальних ресурсів може призвести до деградації людини та її соціальних зв'язків. Інтерпретуючи дослід, важливо враховувати відмінності між людьми й тваринами та опиратися на культурні, духовні, етичні й правові чинники, що формують людські суспільства і саму людину.

Втрата ролей та сенсу

За Джоном Калхуном, «поведінковий занепад» — це не біологічна смерть, а поступова втрата здатності до значущої взаємодії [4]. У фінальній фазі експерименту «Всесвіт 25» ця деградація розгорталася на тлі надмірного ресурсного забезпечення: втомлені самці перестали охороняти свої території, а частина самців і самок майже повністю втрачала інтерес до партнерства та виховання потомства, годинами займаючись лише грумінгом і самоізоляцією.

У таких умовах сформувалася група так званих «beautiful ones» — тварин, зосереджених на власному зовнішньому вигляді й комфорті, але байдужих до репродукції та нормальної соціалізації [2].

Відсутність чітких ролей і позитивних прикладів на ранніх стадіях розвитку позначилася на нових поколіннях: неправильно виховані молоді особини не формували здорових соціальних зв'язків, а самки під тиском агресії виганяли або навіть вбивали своїх дитинчат. Джон Калхун зауважував, що коли чоловік не розуміє, що означає бути чоловіком, жінка змушена виконувати кілька ролей, а діти ростуть без любові й настанов, руйнується основа роду й людської спільноти.

У ширшому соціальному контексті це означає, що матеріальний комфорт без мети, духовної опори та чітких соціальних ролей перетворюється на пустку. Люди, позбавлені соціальних, культурних, духовних й правових орієнтирів, можуть втрачати здатність до емпатії, відповідальності та самореалізації. Отже, «поведінковий занепад» слід розуміти як втрату сенсу й соціальної взаємодії, а не як прямий наслідок перенаселення [4]. Щоб запобігти такому занепаду, необхідно зберігати моральні й духовні орієнтири та підтримувати здорові соціальні ролі.

Політичні та культурні уроки

Результат експерименту Джона Калхуна «Всесвіт 25» свідчить: необмежений матеріальний достаток сам по собі не гарантує ні стабільності, ні розвитку — його необхідно поєднувати з цінностями та відповідальністю [1]. Сучасна культура часто проголошує свободу без обов'язків; однак свобода без орієнтирів добра й зла перероджується в хаос та розпад. Коли освіта зводиться до накопичення сертифікатів, духовність — до зовнішніх ритуалів, а правда стає лише «інтерпретацією», людське суспільство втрачає спільну базу для взаєморозуміння. Досвід Калхуна нагадує, що матеріальний достаток — це не мета, а інструмент; без культури, духовності, моралі та сенсу життя він перетворюється на пустку.

З цього випливає кілька уроків.

1. Поєднання свободи з відповідальністю та служінням. Права й свободи мають супроводжуватися культурою відповідальності, яка виховується як у сім'ї, так і через суспільні інституції.

2. Освіта, що виховує особистість. Навчальні системи повинні формувати не лише технічні компетенції, а й критичне мислення, емпатію та творчість, розвиваючи високодуховну й високоморальну людину, а не просто споживача [1].

3. Жива духовність і культура. Церкви, громади та інші соціальні інституції мають сприяти глибокому духовному життю: допомагати людям знаходити сенс життя й Бога та будувати спільноту, а не замикати їх у формальному ритуалізмі.

4. Справедлива й правова держава. Державі належить забезпечувати верховенство права, соціальну справедливість і захист людської гідності. Це включає підтримку родини й демографічної політики, що дозволяє батькам поєднувати професійну діяльність із вихованням дітей, та забезпечення гідних умов для материнства й дитинства.

5. Людинозорі міста й простори. Планування міського простору повинно враховувати потребу в особистому й спільному просторі, як на цьому наголошував сам Калхун.

Таким чином, уроки експерименту Джона Калхуна «Всесвіт 25» стосуються не лише біологічних аспектів, а насамперед політики, культури та духовності: лише гармонійне поєднання свободи з відповідальністю, матеріального з духовним, сімейного з соціальним та індивідуального з колективним може запобігти соціальному занепаду.

Психологічні наслідки: агресія та апатія

Експеримент Джона Калхуна «Всесвіт 25» показав, що навіть за умов повного матеріального забезпечення брак соціальних і поведінкових регуляторів та належної соціалізації призводив до патологічних змін: у самців поведінка коливалася від надмірної агресії до крайньої пасивності й самоізоляції, тоді як самки втрачали інтерес до потомства й природну готовність розмножуватися [2]. Ці регулятивні механізми — це система норм, ролей і взаємних обов'язків, яка в природних умовах стримує агресію та підтримує турботу про молодняк.

Схожі симптоми можна спостерігати й у сучасних суспільствах. Глобалізація та атомізація супроводжуються війнами, конфліктами, «битвами всіх проти всіх» у

медіа-просторі, зростанням нарцисизму, байдужістю до життя інших, депресіями, занепадом духовності, моралі та культури, нехтуванням верховенства права та знеціненням майбутнього. Це не наслідок самої чисельності населення чи недостатності матеріальних ресурсів, а ознака втрати цінностей і руйнування системи взаємної підтримки в поєднанні з безупинною гонитвою за матеріальними благами.

З погляду психології, розмивання соціальних ролей, брак духовної й моральної опори, руйнування сімейних і спільнотних зв'язків формують ґрунт для підступності, апатії, агресії, тривожних і депресивних станів — і, відповідно, навіть небажання створювати сім'ю та продовжувати рід. Ці настрої посилюються віртуальною ізоляцією та перенесенням взаємодій у цифровий простір, що ускладнює формування глибоких родинних і соціальних зв'язків.

Отже, протидія десоціалізації та втраті соціальних ролей, агресії, депресії й апатії, а також захист і розвиток духовних, моральних, соціальних та сімейних цінностей полягають не в скороченні населення чи обмеженні ресурсів, а у відновленні ціннісних орієнтирів, зміцненні родинних і суспільних зв'язків, збереженні соціальних ролей, підтримці духовного життя, розвитку культури та забезпеченні верховенства права. Духовно-моральний вимір — пошук Бога, утвердження сенсу життя, дотримання моральних норм, належна соціалізація та збереження соціальних ролей — відіграє ключову роль у збереженні людяного начала й належного розвитку людини. Саме повернення до духовних і моральних джерел разом із належною соціалізацією та соціальною підтримкою може запобігти «поведінковому занепаду» та забезпечити здорове майбутнє людського суспільства.

Як уникнути долі «Всесвіту 25»?

Експеримент Джона Калхуна «Всесвіт 25» — радше попередження, ніж пророцтво. Щоб не повторити долю мишей, необхідно сформувати низку політичних, культурних, духовних та соціальних стратегій:

- Моральні та духовні орієнтири. Свобода повинна поєднуватися з відповідальністю й служінням; суспільство має плекати моральні норми та духовні цінності, що спрямовують людину до добра й підтримують природне прагнення продовжувати свій рід.

- Освіта, що виховує особистість. Навчання повинно не лише передавати знання, а й розвивати критичне мислення, здатність до співпереживання, любові та творчості, щоб виховати цілісну особистість, а не просто фахівця.

- Жива духовність і культура. Церкви, громади та інші інституції мають допомагати людям знаходити сенс духовного, вічного, буття й життя через пізнання Бога та створеного ним світу, а не зводити духовність до формальних обрядів чи фанатизму.

- Справедливі соціальні інститути та гуманні міста. Дизайн міського простору й робота соціальних інституцій повинні враховувати потребу людей у приватному та спільному просторі, забезпечуючи умови для здорових соціальних взаємодій; саме на важливості простору наголошував Джон Калхун.

- Підтримка родини та демографічна політика. Держава й суспільство мають активно підтримувати батьків, материнство й дитинство, сприяти балансу між працею

та особистим життям і створювати умови для зростання народжуваності.

- Соціальна й правова функція держави. Влада повинна забезпечувати верховенство права, дотримання загальнолюдських та християнських цінностей і соціальну справедливість, щоб кожна людина відчувала себе захищеною.

Поєднання цих кроків допоможе уникнути «поведінкового занепаду» та побудувати суспільство, в якому матеріальний достаток гармонійно співіснує з духовністю, мораллю та соціальною відповідальністю.

Висновок

Експеримент Джона Калхуна «Всесвіт 25» — це не готова модель для людського співжиття, а радше дзеркало, що відображає крайні явища в поведінці тварин і підказує, з якими проблемами може зіткнутися спільнота за відсутності сенсу й соціальної відповідальності. Його результати потребують обережної інтерпретації та не повинні автоматично переноситися на людей без урахування культурних, духовних і соціальних особливостей людського суспільства. Джон Калхун створив не прогноз майбутнього, а потужну метафору, яка демонструє: матеріальний комфорт без цілеспрямованості, моралі та духовних орієнтирів, а також без соціалізації та дотримання соціальних ролей й сімейних цінностей веде до руйнування і самознищення.

Отже, результати експерименту Джона Калхуна «Всесвіт 25» є попередженням про те, що якщо людина відмовиться від свого високого покликання, перестане плекати духовність, мораль, культуру та соціальну відповідальність, то навіть найсприятливіші матеріальні умови не врятують її від занепаду. Лише збереження людської гідності та усвідомлення сенсу свого буття дозволяють уникнути «поведінкового занепаду» й спрямувати розвиток суспільства в гуманний і сталий бік.

Використані джерела

1. Melchor A. «Universe 25 Experiment». «The Scientist» (27 травня 2024).
URL: https://www.the-scientist.com/universe-25-experiment-69941
Дата доступу: 31 липня 2025.

2. Kean S. «Mouse Heaven or Mouse Hell?» Science History Institute (17 травня 2022).
URL: https://www.sciencehistory.org/stories/magazine/mouse-heaven-or-mouse-hell/
Дата доступу: 31 липня 2025.

3. Ramsden E., Adams J. «Escaping the Laboratory: The Rodent Experiments of John B. Calhoun & Their Cultural Influence». «Journal of Social History» (2009).
URL: https://joeornstein.github.io/pols-4641/readings/Ramsden%20and%20Adams%20-%202009%20-%20Escaping%20the%20Laboratory%20The%20Rodent%20Experiments%20of.pdf
Дата доступу: 31 липня 2025.

4. Behavioral sink – Wikipedia. Стаття про термін і експерименти Калхуна.
URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Behavioral_sink
Дата доступу: 31 липня 2025.

5. John B. Calhoun – Wikipedia. Біографія дослідника.

URL: https://en.wikipedia.org/wiki/John_B._Calhoun
Дата доступу: 31 липня 2025.